

Світлана Кондратенко,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ
ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО І МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА**

Анотація. В статті висвітлюються методичні підходи до формування культурної компетентності у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору, на уроках образотворчого мистецтва та музики; результати аналізу науково-методичних джерел з питань культурної компетентності дітей молодшого шкільного віку; окреслено завдання та принципи формування культурної компетентності дітей з порушеннями зору.

Ключові слова: культурна компетентність дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору, образотворче мистецтво та музичне виховання, завдання та принципи культурної компетентності.

Svitlana Kondratenko, Formation of cultural competence in young children with visual impairments through visual and musical arts

Abstract. In the article sets out methodological approaches to the formation of cultural competence in children of primary school age with visual impairment, in the lessons of fine art and music; the results of the analysis of scientific and methodological sources on the cultural competence of primary school children; the tasks and principles of the formation of cultural competence of children with visual impairment are indicated.

Cultural competence forms the basis of personality behavior, promotes its socialization, creates conditions for preservation and transmission of national identity, traditions, customs, inherent in this culture. Cultural competence can be seen as one of the prerequisites for the correct interpretation of information received in the communication process and the effectiveness of the communication

process, it is able to develop under the influence of cultural interaction, exchange of thoughts, individual experience

Thus, the formation of cultural competence in children with visual impairments, carried out by means of the visual and musical arts, enable students with visual impairments to acquire skills and perceptions of human and national culture; promotes the formation of autonomy, development of communication skills and socialization.

Keywords: cultural competence of children of primary school age with visual impairment, visual arts and music education, objectives and principles of cultural competence.

Культурна компетентність - рівень адаптованості людини до культурного, комунікаційного, техногенного та іншого сучасного середовища, її вміння орієнтуватися у інформаційному потоці, правильно використовувати отриману інформацію для прийняття рішень.

У процесі модернізації початкової освіти, запровадження в ній компетентнішого підходу, відбувається перебудова навчально-виховного процесу, здійснюється його спрямування на особистіший розвиток молодших школярів з порушеннями зору, формування в них основних компетентностей, передбачених Державним стандартом та навчальними програмами для шкіл. Ці обставини актуалізують проблему реалізації компетентнішого підходу в освіті. Реалізація вимог такого підходу передбачає формування ключових компетентностей, серед яких важливе місце посідає - культурна (загальнокультурна) компетентність [1, 3, 4].

Культурна (загальнокультурна) компетентність - визначається як здатність дитини аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності [1, 4].

Загальнокультурна компетентність - це здатність людини обирати шляхи і способи використання вільного часу, що культурно й духовно

збагачують особистість; спроможність жити та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного суспільства, керуючись національними й загальнолюдськими духовними цінностями.

Культурна (загальнокультурна) компетентність стосується сфери розвитку культури особистості та суспільства у всіх її аспектах, що передбачає оволодіння вітчизняною та світовою культурною спадщиною, формування культури міжособистісних відносин на основах принципів толерантності, що дозволяє особистості аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської та світової науки і культури, орієнтуватися в культурному та духовному контекстах сучасного українського суспільства, застосовувати засоби і технології інтеркультурної взаємодії; застосовувати навички мовлення та мовленнєві норми [1, 4].

Розглянемо деякі способи формування культурної (загальнокультурної) компетентності в учнів молодшого шкільного віку:

1. Когнітивний спосіб загальнокультурної компетентності учнів передбачає формування уявлень: про особливості національної та загальнолюдської культури; про необхідність толерантного ставлення до різноманітних культур; про роль науки у житті людини та її вплив на світ; про культуру взаємин в сім'ї, школі, на вулиці.

Уявлення про особливості національної та загальнолюдської культури діти отримують, знайомлячись з творчістю окремих діячів.

2. Ціннісно-орієнтаційний спосіб визначає ставлення до норм і цінностей. Неоціненну роль у формуванні цього компонента загальнокультурної компетентності молодших школярів відіграють уроки етичного спрямування. Аналіз учнями позитивних і негативних вчинків персонажів, пошук відповіді на запитання: «Що б ти порадив героєві сюжету?», «Як би ти поступив у такій ситуації?», «Кому с персонажів ти співчуваєш?» тощо, готують дітей до реалій життя, формують готовність знаходити вихід із складних життєвих ситуацій.

3. Комунікативно-діяльнісний спосіб передбачає: здатність людини конструктивно взаємодіяти в полікультурному просторі; застосовувати методи самовиховання; розробляти й реалізовувати стратегії поведінки; залучення дітей до практичних ситуацій морального характеру, які базуються на власному досвіді дітей; проведення ігор етичного спрямування; ігри-драматизації; проведення тренінгів, тестів [5].

Культура народжується з потреби передати наступним поколінням досвід, нажитий попередніми. А це означає, що вона існує тільки у середині комунікації.

Саме використання методів творчих проєктів створює найкращі умови для розвитку творчої активності дітей з порушеннями зору. Ця діяльність спонукає дітей до самостійної, практичної, планової і систематичної роботи, виховує прагнення до створення нового або існуючого, але вдосконаленого виробу, формує уявлення про перспективи його застосування, розвиває моральні якості, інформаційні та соціально-трудова компетенції. Доцільною є розробка таких педагогічних технологій, які б дали змогу формувати творчу особистість, здатну до самоосвіти і саморозвитку, вміння використовувати набуті знання для творчого розв'язання проблем [5].

Отже, найбільш ефективними є спільні з батьками проєкти та заходи: родинні свята; екскурсії та походи; творчі майстер класи.

Молодший шкільний вік є сприятливим періодом для розкриття творчих здібностей учнів з порушеннями зору, формування у них естетичних смаків, переконань засобами різних видів мистецтва.

Культурна компетентність включає чотири компоненти: розуміння власного культурного світогляду; ставлення до культурних відмінностей; знання різних культурних методів і світоглядів; міжкультурні навички [2].

Практичне значення культурної компетентності полягає в тому, що людина вчиться здатності розуміти, спілкуватися і ефективно взаємодіяти з людьми через культуру.

Основними передумовами культурної компетенції служать чутливість і впевненість в собі, розуміння поведінки іншої людини і інших розумових зразків і здатність чітко формулювати власну точку зору, бути зрозумілим і демонструвати гнучкість в тих ситуаціях, коли це необхідно.

Таким чином, культурна компетенція передбачає збалансованість між наступними категоріями:

- знаннями і досвідом відповідно інших культур, особистостей, націй, поведінкою тощо;

- чуйністю, емпатією, здатністю поставити себе на місце інших і охопити їх почуття і потреби;

- упевненістю в собі, знанням власних сил, слабкостей і потреб, емоційною стабільністю [1, 3, 4].

Аналіз літературних джерел дав змогу виділити чотири основні компоненти культурної компетентності: розуміння; ставлення; знання; навички. Набір цих чотирьох компонентів визначають культурну компетентність. Культурна компетентність необхідна вдома, на вулиці, в навчальних виховних закладах, в професійній сфері та громадській діяльності [2].

У спеціальній початковій школі ця компетентність формується завдяки залученню учнів до різних видів мистецької творчості (образотворче та музичне мистецтво, хореографія, театр тощо), через розкриття і розвиток їхніх природних здібностей, творче вираження свого «Я».

Метою формування культурної та інших компетентностей; цінностей у процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті; плекання пошани до національної та світової мистецької спадщини.

Важливим засобом формування культурної компетентності є образотворче мистецтво.

Образотворче мистецтво як один з програмових навчальних предметів відіграє важливу роль у формуванні гармонійно розвиненої особистості

дитини, оскільки в художній творчості втілено віковичний життєвий досвід народу, його мудрість, уявлення про красу, погляди на різноманітні явища природи і світу.

Стосовно дітей з порушенням зором разом з вищезазначеною метою важливо в повній мірі реалізувати корекційно-розвивальний потенціал образотворчого мистецтва, що передбачає розвиток вторинно ушкоджених психічних сфер таких дітей (сенсомоторної, інтелектуальної, мовленнєвої та особистісної).

Таким чином, на заняттях з образотворчого мистецтва в спеціальній школі для дітей з порушеннями зору, окрім спільних з масовою школою завдань, реалізується ряд наступних специфічних завдань:

- навчити дітей з порушеннями зору цілеспрямованого аналізуючого обстеження предметів, спостереження процесів і явищ навколишньої дійсності за допомогою збережених аналізаторів;

- розвивати розуміння форми, будови предметів, кольоровідповідності, вміння порівнювати предмети між собою;

- сформувати в учнів з порушеннями зору уміння і навички графічного зображення предметів, процесів і явищ з натури, по пам'яті, за власним задумом, вміння змішувати кольори (відповідно до зорових можливостей учнів з порушеннями зору);

- розвивати творчі здібності, уяву, дати знання основ побудови малюнка, створення композиції;

- навчити користуватися малюнком як допоміжним засобом при вивченні різних предметів, у процесі трудового навчання, практичної діяльності;

- навчити читати зображення, співвідносити їх з природою та засобами її художньої виразності;

- збагачувати сенсорний досвід, конкретизувати уявлення, розвивати мовлення та просторове мислення;

- навчити виділяти естетичний компонент в художніх об'єктах, спонукати до естетичних переживань образів образотворчого мистецтва;

- ознайомити дітей з порушеним зором з видатними творами живопису, графіки, скульптури, архітектури, декоративно-прикладного мистецтва з урахуванням своєрідності зорового сприймання і формування уявлень.

Заняття з образотворчого мистецтва проводяться з підготовчого до 4 класу по 1 годині на тиждень. Зміст навчального матеріалу подається за такими розділами: сприймання зображень, ліплення, аплікація, малювання з природи, малювання на теми, декоративне малювання; з 1 класу додаються бесіди про мистецтво. Відповідно передбачено наступні види робіт з малювання: малювання з природи простим та кольоровими олівцями, акварельними та гуашевими фарбами, малювання тематичних малюнків; ліплення; створення декоративних видів робіт.

Навчання учнів з порушеним зором образотворчого мистецтва будується з урахуванням особливостей сприймання навколишньої дійсності. Сприймання зображень спирається головним чином на форму як найбільш інформативну ознаку, тісно пов'язану зі змістом: за формою учні з порушеннями зору визначають якості, характерні для предмета. Тому в зображеннях для дітей з порушеннями зору необхідно чітко передавати контур предмета, виділяти дрібні деталі.

У більшості дітей з порушеннями зору порушене сприймання кольору (часто ослаблена перцепція червоного, зеленого, синього кольорів). Тому їм складно диференціювати контрастність, виділяти об'єкти з фону, розрізняти зміни яскравості на малюнку. Особливо це стосується чорно-білих та кольорових зображень з низьким ступенем контрасту. Внаслідок цього учні з порушеннями зору погано співвідносять кольорові зображення з реальними предметами і явищами.

Іншим потужним фактором формування культурної компетентності є музичне мистецтво, яке визначено одним із домінуючих видів мистецтва. Зміст освітнього стандарту в галузі «мистецтво», адаптований до психофізичних особливостей розвитку дітей з порушеннями зору, їхніх музичних потреб та реальних можливостей засвоєння програмових вимог.

Для дітей, в умовах зорової ізоляції, музика набуває особливої значущості, оскільки відкриває для них додатковий інформаційний звуковий канал, насичує уявлення про явища природи емоційними характеристиками, коригує, уточнює, поповнює знання про довкілля, духовно збагачуючи особистість.

Метою цієї освітньої галузі, яка конкретизується в навчальній програмі «Музичне мистецтво», є формування музичної компетентності як комплексного результату опанованого змісту у доступних учням з порушеннями зору видах музичної діяльності: теорії та історії музики, співі, слуханні музики, музичній грі на шумових та музичних інструментах, участі в драматизації пісень, опануванні основ загальної і художньої культури через доступні твори для дітей національного і світового мистецтва, яке допомагає у формуванні емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу і мистецтва взагалі.

Завданнями музичного виховання і освіти є виховання у дітей з порушеннями зору інтересу до участі у різних видах музичної діяльності, здатності до повноцінного сприймання творів дитячого музичного мистецтва, художніх образів, співпереживання музичним персонажам, нарощування рівня музичної освіченості через опанування особливостей музичної мови, відомостей про видатних дитячих композиторів минулого і сучасності, вітчизняних і зарубіжних митців, українського музичного фольклору, бажання реалізувати свої творчі можливості у концертній діяльності. Уроки музики у школах для дітей з порушеннями зору мають і специфічні завдання: корекцію вторинних психофізичних порушень розвитку, зумовлених повного або частковою втратою зору.

Отже, музичне виховання допомагає учням з порушеннями зору розширювати соціальні контакти, розвивати комунікативні якості, музичні здібності. Однак найголовнішим у музично-естетичному вихованні дітей з порушеннями зору є збагачення їх естетичного досвіду, розширення сфери інтересів, підготовка до повноцінного емоційного

життя, допомога дитині через мистецтво ясніше мислити і глибше відчувати, що є важливими складовими культурної компетентності.

На заняттях з музичного мистецтва зберігається календарно-природничий принцип побудови занять, який дає учителю можливість творчо підходити до вибору тем уроку і музичного матеріалу. Теми поглиблюються і розширюються від 1 по 4 клас, забезпечуючи наступність зв'язку і динаміку засвоєння навчального матеріалу, враховуючи особливості світосприймання дітей із зоровою недостатністю, логіку викладання змісту музичного мистецтва у взаємозв'язку з поступовим фізичним розвитком їх здібностей.

Оскільки одним із завдань уроків музики є забезпечення формування духовної культури учнів, в основу занять покладено концепцію, яка ґрунтується на тому, що українська музична культура, маючи свої самобутні національно-регіональні особливості, водночас є частиною світової культури.

Заняття з музичного мистецтва пов'язані також і з особливостями розвитку пізнавальної діяльності, логіки музичного мислення даного контингенту школярів, рівнем їх практичного досвіду у вокально-хоровій, музично-ритмічній та інших видах естетичної діяльності. Завдання ґрунтуються на спорідненості музичного матеріалу, який використовується на уроці, що дає змогу пов'язати між собою окремі його складові частини (розспівування, хоровий спів, музично-ритмічні вправи та ігри, слухання музики, музично-творчу діяльність). Це дає можливість планувати кожний урок, як єдине ціле, з певною драматургією розвитку.

На сучасному етапі шкільної освіти музика розглядається як багатофункціональний предмет, який позитивно впливає на стимуляцію інтелектуальної навчально-пізнавальної сфери учнів з порушеннями зору. Це дає змогу розширити асоціативні зв'язки між подіями, явищами з життя, збагатити дитячі уявлення про довкілля, світосприймання,

активізувати навчально-виховний процес через використання музики на інших уроках.

На заняттях з музичного мистецтва здійснюється спроба забезпечити зв'язок уроків музики із різними святами з метою усвідомлення учнями з порушеннями зору взаємозв'язку музичного мистецтва з життям народу та історією країни.

Уроки музики мають проводитися на основі здійснення міжпредметних зв'язків з іншими навчальними предметами: літературою, образотворчим мистецтвом, ритмікою, історією, географією тощо. Музика допомагає краще зрозуміти і велич життя наших предків, і красу рідної природи, і мовне багатство народу, красу життя в цілому.

Формування культурної компетентності дітей з порушеннями зору має бути спрямованим на опанування трьома компонентами культури, що передбачає наступні завдання:

1. Ціннісний:

- аналізувати і оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської та світової культури;
- орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного українського суспільства;
- застосовувати методи самовиховання та самореалізації, орієнтовані на систему індивідуальних, національних і загальнолюдських цінностей.

2. Діяльнісний:

- застосовувати засоби та технології інтеркультурної взаємодії;
- розробляти і реалізовувати стратегії діяльності, поведінки й кар'єри в міжкультурному суспільстві.

3. Процесуальний:

- знати рідну мову й іноземні, застосовувати навички мовлення та норми відповідної мовної культури, інтерактивно використовувати рідну та іноземні мови, символіку і тексти;

- організувати та створювати моделі толерантної поведінки і конструктивної діяльності в умовах культурних мовних, релігійних та інших відмінностей між народами, різноманітності світу та людської цивілізації [4, 5].

Особливістю організації навчально-виховного процесу є творчий процес співпереживання та інтеграції, якому властивий активно діалогічний характер, що дає підстави для розуміння слабозорими учнями мистецтва. Саме «діалог культур» дає змогу особистості не тільки залучитися до загальнолюдських цінностей, але й самовизначитися у світі культури, почати її створювати, удосконалюючи насамперед власний духовний світ.

Ознайомлюючись із найкращими зразками загальнолюдської та національної культури, дитина з порушеннями зору набуває певних навичок та умінь, вона вчиться самостійно виробляти принципи власної діяльності, спілкування з оточуючими, поведінки тощо.

Культурну компетентність можна розглядати як складову культурної комунікації, вона ґрунтується на приналежності людини до певної соціальної групи, її життєвому досвіді, володінні інформацією про належну комунікаційну поведінку, знання, отримані шляхом навчання, спостереження, ознайомлення із багатьма культурними і мистецькими об'єктами. Культурна компетентність формує основи поведінки особистості, сприяє її соціалізації, створює умови для збереження і передачі національної своєрідності, традицій, звичаїв, притаманних даній культурі. Культурну компетентність можна розглядати як одну з передумов правильної інтерпретації інформації, отриманої у процесі комунікації та результативності комунікаційного процесу, вона здатна розвиватися під впливом культурної взаємодії, обміну думками, індивідуальним досвідом [1, 3, 4].

Таким чином, формування культурної компетентності у дітей з порушеннями зору, здійснюване засобами образотворчого і музичного

мистецтва, дають змогу учням з порушеннями зору набувати навичок та умінь сприймання зразків загальнолюдської та національної культури; сприяє формуванню самостійності, розвитку комунікативних навичок та соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н.М. Компетентісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М.Бібік // Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / За заг.ред.О.В.Овчарук. - К.: «К.І.С.», 2004. - С. 47-49.
2. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы міжкультурної комунікації: підручник для вузів. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. С. 112.
3. Иванова Т.В. Культурологическая подготовка будущего учителя: [монографія] / Т.В.Иванова. - К.: ЦВП, 2005. - 282 с.
4. Крутенко О.В. Формування ключових компетентностей учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Загальнокультурна компетентність: науково-методичний посібник / О.В.Крутенко. - Черкаси: ЧОПООП, 2014. - 68 с.
5. Нестеренко Т. Формування культури особистості як шлях досягнення загальнокультурної компетентності молодшого школяра. Наукові записки. Серія: педагогічні науки. Випуск 93. С. 119-123.

REFERENCES

1. Bibik N.M. Competentisnij pidhid: reflektivnij analiz zastosuvannja / N.M.Bibik // Kompetentisnij pidhid u suchasnij osviti: svitovij dosvid ta ukrains'ki perspektivi: Biblioteka z osvith'oi' politiki / Za zag.red.O.V.Ovcharuk. - K.: «K.I.S.», 2004. - S. 47-49.
- Bibik N.M. Competent approach: a reflexive analysis of application / N.M. Bibik // Competent approach in contemporary education: world experience and Ukrainian perspectives: library for educational policy / By O.V.Ovcharuk. - K. : "KIS", 2004. - P. 47-49.

2. Grushevickaja T. G., Popkov V. D., Sadohin A. P. Osnovi mizhkul'turnoi komunikacii': pidruchnik dlja vuziv. M .: JuNITI-DANA, 2002. S. 112.

Hrushevitskaya T.G., Popkov V.D., Sadokhin A.P. Fundamentals of intercultural communication: a textbook for universities. M .: UNITI-DANA, 2002. P. 112.

3. Ivanova T.V. Kul'turologicheskaja podgotovka budushhego uchitelja: [monografija] / T.V.Ivanova. - K.: CVP, 2005. - 282 s.

Ivanova T.V. Culturological preparation of the future teacher: [monograph] / T.V. Ivanova. - K .: CVP, 2005. - 282 p.

4. Krutenko O.V. Formuvannja ključovih kompetentnostej uchniv zagal'noosvitn'ogo navchal'nogo zakladu vidpovidno do vimog novih derzhavnih osvithih standartiv. Zagal'nokul'turna kompetentnist': naukovometodichnij posibnik / O.V.Krutenko. - Cherkasi: ChOIPOPP, 2014. - 68 s.

Krutenko O.V. Formation of key competences of pupils of the general educational institution in accordance with the requirements of the new state educational standards. General cultural competence: a scientific and methodological manual / O.V. Krutenko. - Cherkasy: CHOIPOPP, 2014. - 68 p.

5. Nesterenko T. Formuvannja kul'turi osobistosti jak shljah dosjagnennja zagal'nokul'turnoi' kompetentnosti molodshogo shkoljara. Naukovi zapiski. Serija: pedagogichni nauki. Vipusk 93. S. 119-123.

Nesterenko T. Formation of personality culture as a way of attaining the general cultural competence of the younger student. Proceedings. Series: Pedagogical Sciences. Issue 93. pp. 119-123.